

LEXICONORDICA

19 · 2012

BETYDELSEBESKRIVNINGAR
I NORDISKA ORDBÖCKER

SÆRTRYK

NORDISKA FÖRENINGEN FÖR LEXIKOGRAFI

LexicoNordica 19 · 2012

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker

Huvudredaktörer

Henrik Lorentzen

Emma Sköldberg

Redaktionskommitté

Christian Becker-Christensen

Sturla Berg-Olsen

Annika Karlholm

Veturliði G. Óskarsson

Mariann Skog-Södersved

© 2012 LexicoNordica och författarna

Omslag och sättning: Laurids Kristian Fahl

Tryckt hos: Tarm Bogtryk a-s, Danmark

LexicoNordica trycks med ekonomiskt stöd av
Nordplus Nordiska språk

ISSN 0805-2735

INNEHÅLL

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker9

Tematiska bidrag

Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

I leksikografiens periferi

– tydingsbeskrivning av *som* i *Norsk Ordbok* 17

Anna Helga Hannesdóttir

Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi39

Henrik Hovmark

Betydningsbeskrivelse og prototypeteori.....59

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk?

– nogle tanker om definitionspraksis.....79

Kristina Nikula

Samspelet mellan text och bild i

enspråkigt svenska ordböcker..... 103

Carina Nilstun

Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur

– et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*.....123

Nina Pilke & Jaana Puskala

Vem förvärrar, vem forskar och vem liknar Greta Garbo?

Om fackspråkighet och könsbundna beteckningar i

betydelsebeskrivningar141

Bodil Rosqvist
Kollokationers roll i SAOB:s betydelsebeskrivning163

Emma Sköldbberg
Tummen upp eller tummen ner?
Om användning och beskrivning av konventionaliserade
gester i svenskan183

Icke-tematiska bidrag

Henning Bergenholtz & Bjarni Norddahl
Ordbogsartikler, som ingen læser 207

Recensioner

Simon Skovgaard Boeck
Leksikografihistorien krydser grænser 227

Oddrun Grønvik
Digital leksikografi og funksjonsteoretiske briller..... 239

Jan Hoel
Appsolutt fingerferdig!
En anmeldelse av ordbokappene RO og SAOL 255

Kjeld Kristensen
Tre svensk-danske ordbøger på nettet..... 273

Lisa Loenheim
Lexins svenska lexikon 295

Anki Mattisson
Två band av Norsk Ordbok 2014317

Loránd-Levente Pálfi
Europæiske encyklopædier og storordbøger 325

Staffan Wahlgren

Et norsk antikkleksikon – en anmeldelse..... 337

Rapporter och meddelanden

Ilse Cantell & Caroline Sandström

Ordboken över finska dialekter nu på nätet349

Innbydelse til den tolvte konferansen om

leksikografi i Norden.....351

Håkan Jansson

Rapport från 15:e EURALEX-kongressen355

Redaktionellt 365

Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk? – nogle tanker om definitionspraksis

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

This paper deals with the general issue of writing good definitions, taking a specific starting point in the principles formulated in the style guide of *The Danish Dictionary*. After a brief historical survey of definitional practice in selected Danish dictionaries, the paper concentrates partly on the principles and problems of the classical dictionary definition, partly on descriptions of the function and use of words and phrases. Giving their personal view on good and bad definitions based on ideas of prototypicality rather than exhaustiveness and completeness, the authors end by raising the issue of different definitions for different users, drawing on results from a user survey of the online version of *The Danish Dictionary*.

1. Artiklens tema og opbygning

Det overordnede tema for denne artikel er det generelle spørgsmål: Hvordan udformer man gode definitioner i monolingvale almenordbøger? Udgangspunktet for vores overvejelser er de principper der er formuleret i redaktionsreglerne for *Den Danske Ordbog* (DDO), en seksbinds ordbog over moderne dansk der udkom i 2003-05. Vi diskuterer om redaktionen dels har kunnet, dels har ønsket at efterleve dem i enhver henseende, og med afsæt i brugen af DDO som netordbog diskuterer vi om der er grund til at justere redaktionsprincipperne i onlineudgaven af DDO.

Artiklen er struktureret på følgende måde: Efter en kort gennemgang af den historiske baggrund og traditionen for definitioner i danske modersmålsordbøger går vi i detaljer dels med den klassiske definition, dels med betydningsbeskrivelser der fokuserer

på opslagsordets funktion. Dernæst giver vi vores eget bud på hvad der kan regnes for gode og dårlige definitioner med eksempler fra DDO's redaktionsperiode. Sluttelig kommer vi ind på hensynet til ordbogens brugere og overvejelser affødt af en undersøgelse foretaget blandt onlineordbogens brugere.

2. Historisk baggrund

Væsentlige forgængere for DDO er Matthias Moths aldrig udgivne ordbog fra omkring 1700 (Hjorth 1983), Christian Molbechs *Dansk Ordbog*, der udkom i to udgaver i 1833 og 1859, og *Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Molbechs ordbog var i årtier den mest udbredte og anerkendte betydningsordbog for dansk, men nogle af dens definitioner er blevet kritiseret af blandt andre Verner Dahlerup for at være både overflødige og intetsigende. I "Principer for ordbogsarbejde" (Dahlerup 1907:74-75) giver han eksempler som disse: **Biørn** 'Et hos os fremmedt Pattedyr, som lever paa Bierge og i lidet beboede Lande' og **Løvejagt** 'Jagt efter Løver', og de fleste er nok også enige om at disse definitioner ikke er specielt oplysende. Dahlerups ærinde var at fremlægge principperne for den påtænkte afløser for Molbech, ODS, og specielt når det gjaldt definitioner, ønskede Dahlerup størst mulig enkelhed og klarhed: "Den slags ord, hvis indhold ikke kan udtømmes ved en kort forklaring, men kun ved en omstændelig beskrivelse af genstanden, skal ordbogen slet ikke indlade sig på at give en definitionlignende bestemmelse af" (op.cit.:75). I stedet for en intetsigende eller omstændelig definition kunne man ofte bringe et eller flere oplysende citater eller et lille billede (jf. Nikula 2012).

Dette ønske om enkelhed er ført videre af ordbogens redaktører og udtrykkes således i indledningen til bind 1: "Efter betydningstallene følger definitionen; denne søger vi at gøre saa kortfattet og lidet specialiseret som mulig" (ODS, bind 1, s. XXXVIII). Et

eklatant eksempel på dette er forfattet af ordbogens hovedredaktør H. Juul-Jensen: *Abe ... dyrenavn (Simia)*. (ODS 1918).

I de første bind af ODS følger man generelt intentionen om kortfattet, men i de senere bind kan man iagttage en tendens til at bringe endog meget omstændelige betydningsforklaringer, som det fremgår af følgende (her forkortede) definition udformet af Paul Diderichsen:

Læbe ... (ofte i flt.) om de to bløde, bevægelige (som regel med slimhinde paa indersiden og hud paa ydersiden beklædte) kødlapper, der hos mennesker (og (patte)-dyr) findes oven og neden for mundspalten (overlæbe, underlæbe), og som, naar munden er lukket, (helt ell. delvis) dækker tænderne (ODS 1932)

Formuleringerne hos Diderichsen lever op til idealer om grundighed og udtømmende beskrivelse, men ikke om tilgængelighed for almene brugere. *Læbe*-eksemplet er karakteristisk for stilen hos visse af ODS' redaktører og genfindes let i andre store ordbogsværker der er konciperet i slutningen af 1800-tallet som fx SAOB.

Da arbejdet med efterfølgeren til ODS, nemlig DDO, begyndte omkring 1990, stod det klart at målet var klarhed og enkelhed, ikke mindst i definitionerne, sådan at man skulle fjerne sig fra ODS-stilen og nærme sig principper fra blandt andet COBUILD (1987) og *Svensk ordbok* (1986) (se 5.1). I DDO har *læbe* derfor fået denne definition:

læbe ... hver af de to bevægelige hudfolder som omgiver mundåbningen foran tænderne, og som hos mennesket er vigtige for bl.a. udtalen af sproglyde (DDO 2004)

I det følgende vil vi se nærmere på hvordan DDO har båret sig ad med at implementere principperne om klarhed og enkelhed.

3. Klassisk definition: principper og problemer

Den klassiske definitionstype, der er udbredt i større og mindre almenordbøger, bygger på en semantisk analyse som udpeger et begrebs nærmeste overbegreb (genus proximum) og et eller flere træk (differentiae specificaе) der adskiller det fra andre begreber med samme overbegreb. Denne metode egner sig især til konkrete substantiver der lader sig indordne i et hierarkisk system, men finder også anvendelse ved verber og adjektiver (Svensén 2004:274). Her ses blot et enkelt eksempel, hentet fra DDO (ligesom alle følgende eksempler medmindre andet er angivet):

bord møbel med som regel fire ben og med en vandret plade som man kan sidde ved

I eksemplet bord er “møbel” således genus proximum, mens differentiae specificaе udgøres af de beskrivende træk “med fire ben” og “med en vandret plade” samt det funktionelle træk “som man kan sidde ved”.

I dette afsnit vil vi koncentrere os om den klassiske genus proximum-definition, om dens principper og om de problemer den indebærer. Det gør vi af flere grunde, dels fordi det er langt den mest udbredte definitionstype i DDO, dels fordi andre definitionsmåder såsom synonymy og helsætningsdefinitioner som de kendes fra COBUILD, ikke har fortrængt den klassiske definition fra pladsen som den arketyperiske ordbogsdefinition, i hvert fald når det drejer sig om større modersmålsordbøger (Rundell 2006). Vi indskrænker os til at fokusere på fire problemer, nemlig 1) valg af genus proximum, 2) flertydige ord i definitioner, 3) definition af sammensat eller afledt ord og 4) udfoldet definition vs. henvisning.

3.1. Valg af genus proximum

Det siger næsten sig selv at når man vil definere ved hjælp af genus proximum, er det helt afgørende hvilket ord der vælges til at betegne nærmeste overbegreb. I forlængelse af de i afsnit 2 nævnte ønsker om at gøre DDO's definitioner mere klare og enkle og dermed mere brugervenlige end ODS' står der da også følgende i DDO's upublicerede redaktionsregler (DDO-red): "I betydningsbeskrivelserne har man ikke pligt til at medtage alle systematiske, faglige niveauer".

Hvis man vil tilgodese de strengt faglige hensyn, kommer man let til at bruge termer som *forøgelsesnegl* og *baggøgelsesnegl* som genus proximum i definitioner af snegle der lever i havet, og tilsvarende *lungesnegl* som overbegreb for velkendte landdyr som vinbjergsnegl og skovsnegl. I DDO har vi tilstræbt at bruge almene begreber¹ i definitionerne og blot definere en vinbjergsnegl som en snegl, samtidig med at oplysningen om tilhørsforholdet til gruppen af lungesnegle gives i et særligt felt (i den trykte bog efter markøren ENC for *encyklopædisk*). Det er dog ikke altid lykkedes at ramme det samme niveau af tilgængelighed og gennemskuelighed. En undersøgelse af 32 sommerfugle i DDO viser denne fordeling af genus proximum (tabel 1):

Genus proximum	Antal definitioner
sommerfugl	13
natsværmer	9
dagsommerfugl	8
natsommerfugl	1
aftensværmer	1

Tabel 1: Valg af genus proximum ved 32 sommerfugle.

1 Jævnfør Lakoffs "basic-level categories" (Lakoff 1987:46-54).

Her ser det ud til at redaktørerne i mange tilfælde har søgt at undgå det komplicerede og ligesom ved eksemplet vinbjergsnegl brugt et alment overbegreb som *sommerfugl*. Men i flere tilfælde har man ønsket at præcisere om det drejer sig om en dag- eller en natsommerfugl, idet man også ofte bruger den synonyme term *natsværmer*, som for mange sikkert slet ikke er en sommerfugl og heller ikke et overbegreb med tilhørende underbegreber.

Dette er en illustration af modsætningsforholdet mellem et ønske om at bruge almene, let tilgængelige definitioner på den ene side og på den anden side en trang til at være fagligt korrekt og bruge de rigtige faglige termer. Der er tale om en balancegang, hvor man i hvert fald i en almenordbog bør vægte tilgængeligheden højest samtidig med at indholdets faglighed er forsvarlig (se hertil Svenséns diskussion (2004:299ff.) af forskellen på almen og faglig). Når det gælder etableringen af et leksikalsk-semantic netværk som DanNet, har de “manglende” hierarkier imidlertid vist sig at være et problem for udnyttelse af ordbogens definitioner (Pedersen mfl. 2009:275f.). Men denne indvending skal dog ikke skygge for at en almenordbogs vigtigste formål er at give en læg bruger en omtrentlig forestilling om et ords betydning – i overskuelig form.

3.2. Flertydige ord i definitioner

Et problem der er beslægtet med det foregående, er brugen af flertydige ord i definitioner; om det siger DDO-red kort og klart: “Tvetydige og vanskelige ord bør undgås i Denbet [den denotative betydningsbeskrivelse]”. Vanskelighederne opstår naturligvis især hvis genus proximum er flertydigt, som det fremgår af følgende eksempel med det på dansk både homografe og polyseme ord *bakke*:

foliebakke bakke af aluminiumsfolie der især bruges til opbevaring, tilberedning og salg af madvarer

kælkebakke skrånende bakke som er velegnet til at kælke på når der ligger sne

I sig selv er de valgte genera proxima ganske vist flertydige, men i dette tilfælde indeholder definitionerne tilstrækkeligt med distinktive træk til at entydiggøre *bakke* som henholdsvis en bakke i husholdningen og en bakke i landskabet. Ligesom i autentisk sprog er det konteksten der disambiguerer. I andre tilfælde er konteksten så begrænset at den ikke bidrager væsentligt til entydiggørelsen, her af det flertydige adjektiv *gal*:

halvgal en lille smule gal; ikke helt gal SYNONYMER halvskør, småskør □ *hun opdagede, at hun også talte højt på gaden som alle de andre ensomme og halvgale*

rivegal helt gal SPROGBRUG sjældent, uformelt SYNONYM rivende gal □ *at insinuere, at vi ikke skulle være interesseret i at bygge boliger, den er gal, den er rivegal*

Her ses det at et ideal om definitioner der hviler i sig selv, er svært at opfylde, men ved hjælp af synonymer og eksempler lykkes det formentlig at disambiguere ordet *gal*. Det er ligeledes et eksempel på at en ordbogsartikel typisk er tænkt som en tekst der skal læses i sin helhed hvis man vil have det fulde udbytte af den.

3.3. Definition af sammensat eller afledt ord

Et problem der knytter an til det foregående, er spørgsmålet om hvor meget en definition må henvise til andre definitioner i ordbogen. Det bliver særlig aktuelt når det gælder definitioner af sammensatte eller afledte ord: Skal definitionen være simpel eller udfoldet? Det enkleste er naturligvis blot at opløse et sammensat ord i dets bestanddele, som i følgende eksempel (jf. Molbechs *Løvejagt*):

gigtramt ramt af gig

En så minimalistisk definitions måde er selvfølgelig pladsøkonomisk, men aktualiserer problemerne med brug af flertydige ord, her *ramt*. I den endelige version blev det sidste afhjulpet ved tilføjelse af det disambiguerende træk *sygdom*:

gigtramt ramt af en gigtsygdom

Det er klart at man som redaktør af sammensatte ord kan være tiltrukket af en enkel løsning som i den første *gigtramt*-artikel, hvor fortolkningsarbejdet overlades til brugeren, men en mere læservenlig strategi der stadig overholder kravet om korte formuleringer, går ud på at “genbruge” relevante dele af simpleksordenes definitioner. Et eksempel er definitionen af *aktiebeholdning*, der genoptager enkelte dele af *beholdnings* definition:

aktiebeholdning samlet mængde af aktier som nogen råder over

beholdning samlet mængde af penge, genstande el.lign. som nogen råder over, fx som lager eller reserve

Strategien har vist sig yderst anvendelig, blandt andet i arbejdet med at opgradere opslagsord der i den trykte bog blot er nævnt i simpleksartiklernes orddannelsesdele, men i netudgaven vises som fuldgylde (omend endnu ufuldstændige) artikler.

3.4. Udfoldet definition vs. henvisning

I eksemplerne ovenfor henvises der kun indirekte fra en definition til en anden, idet læseren af den første *gigtramt*-definition kan føle

trang til at slå fx *gigt* eller *ramt* op. I andre tilfælde henvises der mere eller mindre direkte. Det vil ofte være relevant når de definerede ord tilhører forskellige registre, fx uformelt eller fagligt sprog modsat almensprog. I eksemplet *bær* vil det virke decideret underligt hvis den uformelle brug af ordet beskrives med den lange genus proximum-definition fra *hoved*:

bær hoved SPROGBRUG uformelt SYNONYM knop

hoved den del af et menneske eller et højerestående dyr som sidder på halsen, og som bl.a. rummer hjernen, øjne, ører og mund

Her har man fornuftigvis valgt at give den kortest mulige definition i form af synonymet *hoved*, samtidig med at sprogb Bru gen markeres som uformelt og der gives et andet, ligeledes uformelt synonym.

I følgende eksempel er der tale om en eksplicit henvisning, idet *lastvogn* slet ikke defineres, men brugeren henvises i stedet til det meget mere frekvente *lastbil*:

lastvogn = →lastbil

lastbil stor bil som er beregnet til transport af gods, og som forrest har et førerhus og bagest et lad, et lastrum eller en sættevogn SYNONYM lastvogn

Det pladsøkonomiske har altid spillet en rolle for disponering af henvisninger henholdsvis udfoldede definitioner. Digitale udgaver af ordbøger har gjort den sidste overvejelse mindre afgørende, og i konsekvens heraf har vi ændret struktur og visning af et større antal oprindelige henvisningsartikler således at den samme definition vises to eller flere steder i netudgaven af DDO. Ved ovenstående

ende to artikler får man altså nu vist definitionen af *lastvogn* ved *lastbil* samtidig med at *lastbil* gives som synonym.

Den indlysende fordel er at brugeren får besked på stedet og sparer et klik på et link eller evt. et helt nyt opslag hvis henvisningen ikke er gjort klikbar. Til gengæld kan det diskuteres om den ovennævnte asymmetri med hensyn til fx formalitet eller faglighed tilsløres hvis der altid bringes fuldt udfoldede definitioner. I DDO vil vi derfor normalt beholde henvisningen (i form af synonym eller som eksplicit henvisning) i tilfælde af ekstrem frekvensforskel eller meget forskelligt stilleje.

4. Funktionsbeskrivelse

Ikke alle dele af ordforrådet lader sig lige let forklare ved hjælp af synonymer eller en traditionel denotativ betydningsbeskrivelse. Her kan det være på sin plads at gribe til en beskrivelse af ordets eller udtrykkets funktion i stedet. Det kan skyldes at betydningen er så abstrakt at den kan være vanskelig at beskrive med almindelige ord. Det kan også skyldes at det er noget andet end det propositionelle indhold der kræver en forklaring. Og endelig kan funktionsbeskrivelsen være et alternativ til den traditionelle beskrivelse som undertiden foretrækkes fordi den tillader at integrere oplysninger om sprogbrugen i forklaringen.

Eftersom det er en grundlæggende anden type af forklaring end den almindelige definition, er det hensigtsmæssigt at signalere dette tydeligt så brugeren straks genkender den som sådan og indstiller sig på en anden type forklaring. Det er efter vores mening derfor uheldigt når funktionsbeskrivelser varierer fra gang til gang som det sker i de følgende eksempler, alle med ordklasseangivelsen interjektion:

atju lyd, som fremkommer ved nys

av udråbsord, som udtrykker eller understreger smerte,
 overraskelse, ærgrelse eller lignende
 (fra *De Danske Netordbøger*)

I DDO har vi som en helt fast skabelon valgt formuleringen “bruges for at ...”, “bruges til ..” eller en anden formulering indledt med “bruges ...”. Hver gang en ordforklaring indledes med “bruges ...”, ved brugeren derfor at der kommer en funktionsbeskrivelse. I sig selv er det mindre vigtigt hvilken ordlyd skabelonen har, end at den valgte skabelon bruges konsekvent. I *Nudansk Ordbog* (NDO) bruges fx skabelonen “udtryk for ...”, og det fungerer også fint.

Skabelonen i DDO bruges hyppigt til beskrivelse af partikler og grammatiske funktionsord hvis denotative betydning vanskeligt eller slet ikke lader sig beskrive, hvorimod den grammatiske funktion er vigtig:

og bruges for at forbinde ensartede ord og sætningsled i sideordnet rækkefølge

hvad bruges som relativt pronomener for at henvise til det samlede indhold af det foregående

I en anden hovedgruppe af ord vælges skabelonen fordi funktionen er vigtigere end det propositionelle indhold. Det gælder de fleste ord i ordklassen udråbsord og mange adverbier, herunder bandeordene, der bortset fra variation i intensitet og stilleje alle har nogenlunde samme betydningsindhold; det gælder ord for hilsner og tiltale, ordsprog, talemåder og andre former for ritualiseret sprogbrug, ja i det hele taget de dele af ordforrådet der har fokus på at regulere forholdet mellem kommunikationens deltagere eller struktureringen af en tekst. Herunder bringes nogle typiske eksempler:

kraftedeme bruges forstærkende som bandeord for at understrege en overbevisning, forsikring el.lign.

amen bruges i den kristne kirke som bekræftende afslutningsord, især efter bøn eller prædiken; bruges som menighedens bekræftelse af det sagte

gerne bruges sammen med *måtte* for at gøre en tilladelse mere utvetydig eller høflig

Endelig er der en sidste hovedgruppe hvor funktionsbeskrivelse veksler med en traditionel definition. Det beror på et redaktionelt skøn hvilken af forklaringstyperne der vælges til et konkret ord, jf. nedenstående eksempler:

slet bruges i benægtende konstruktioner sammen med *ikke, ingen, ikke noget* el.lign. for at forstærke benægtelsen

absolut i meget høj grad; uden vaklen eller tvivl; helt bestemt – GRAMMATIK bruges ofte sammen med *ikke* eller anden nægtelse

Det vil ofte være en smagssag hvilken forklaring der fungerer bedst, og der kan næppe anvises faste kriterier for hvornår man bør bruge den ene frem for den anden. De to foregående eksempler peger til gengæld på et andet forhold, nemlig det at funktionsbeskrivelsen ofte tillader at sammenfatte flere oplysninger hvor der med en traditionel definition kræves en tillægsoplysning. I eksemplerne er det en grammatisk oplysning, men lige så ofte vil det være en sprogbrugsoplysning, som i disse eksempler:

torskehoved bruges som skældsord til eller om en person som man synes opfører sig dumt

hundehoved ubegavet eller foragtelig person SPROGBRUG
nedsættende

Man kan også notere sig at funktionsbeskrivelserne på dette punkt har noget til fælles med COBUILD-traditionens helsætningsforklaringer: Sammenligner man fx COBUILDs definition af *arsehole* med Macmillans tilsvarende, ser man at begge definitionstyper tillader integration af flere oplysninger:

arsehole an impolite word for an annoying or stupid person (MED)

arsehole If one person calls another person an **arsehole**, they think that person is extremely stupid or has behaved in a stupid way; a rude and offensive word used mainly in British English (COBUILD)

Det er værd at bemærke at modellen kan fungere fint med en elegant formulering, men det er ikke altid tilfældet. Det er derfor man ser begge definitionsmåder anvendt i DDO.

5. Gode og dårlige definitioner

Den omstændelige definitionspraksis som udviklede sig hos bl.a. ODS' redaktører, var velsagtens motiveret af et ønske om at være udtømmende i forhold til kildegrundlaget: Når alle excerpter var blevet ordnet og betydningsopdelingen foretaget, gjaldt det om at formulere en definition der dækkede alle de belæg der optrådte for en bestemt betydning. Man forestillede sig at en definition der indeholdt alle de nødvendige og tilstrækkelige træk, derved ville dække de mulige forekomster – hvis excerptsamlingen var opbygget tilstrækkelig grundigt.

Med fremkomsten af store korpusser har leksikografien dels måttet indse at opdeling af ordforekomster i distinkte betydninger langt fra er nogen objektiv foreteelse, dels erfaret at ambitionen om udtømmende definitioner er frugtesløs. Frem for at beskrive alt hvad der er muligt, bør leksikografien beskæftige sig med hvad der er sandsynligt. Klarest er denne opfattelse udtrykt af Hanks (2000:4): “It is time to shift our focus from what is possible in language to what is probable”. I dette afsnit vil vi koncentrere os om hvordan man som leksikograf må balancere mellem det typiske og det fuldstændige.

5.1. Typisk

Korpuslingvistikken har altså fået leksikografer til at flytte interessen fra at trække klare grænser mellem betydninger til at fokusere på det der er hyppigt forekommende i autentisk sprog, det mest sandsynlige og derfor det typiske i sprogbrugen (jf. Hovmark 2012).

Resultatet kan ses som en tendens til kortere og klarere definitioner der beskriver kernen i de semantiske klynger som redaktørerne skaber under arbejdet med annotering af konkordanslinjer fra korpus.

DDO er også en del af denne tradition. Redaktionsreglerne indeholder dog ikke en eksplicit formuleret anvisning, men principper om at “forfatte den denotative betydningsbeskrivelse så enkelt og ligefremt som muligt” og foretrække “den enkle fremsættende form ... for ODS’s alt for komplicerede syntaks” viser at det er det der tænkes på. De fleste af DDO’s definitioner er derfor relativt korte, men kan indeholde præciserende tilføjelser der viser det typiske uden at lukke af for andre muligheder. Tilføjelserne indledes med *typisk*, *især*, *fx*, *ofte*, jf. disse eksempler:

redskabsrum rum til opbevaring af bl.a. haveredskaber, typisk i et udhus

cyclon tropisk hvirvelstorm, især opstået over Det Indiske Ocean

højrehåndet som foretrækker at bruge højre hånd til handlinger der kræver præcision, fx skrivning

5.2. Fuldstændighed

Over for ønsket om en enkel og ligefrem beskrivelse af den typiske sprogbrug står ofte redaktørens ønske om fuldstændighed, der også i et vist omfang inddrager mere marginale tilfælde. Et eksempel kan være beskrivelse af biologiske individer på højere niveau end art:

reje op til 35 cm langt gråt eller rødt vandlevende krebsdyr med øjne på stilke og med kropsform som et C

Hvor en reje for de fleste vel varierer i størrelse fra fjordrejens beskedne 4-8 cm til de noget større dybhavsrejer og måske de endnu større tigerrejer på op til 10-12 cm, som man især møder i supermarkedernes frysediske, udviser gruppen Caridea (de egentlige rejer) langt større mangfoldighed med over 2.000 arter, hvoraf de største når en længde på 35 cm. Det er nok den viden redaktøren har villet viderebringe i beskrivelsen.

biæder 15-38 cm lang skrigefugl med blågrøn underside, gul strube, rødbrun overside og spidst, sort næb; lever bl.a. af bier og hvepse

krage ca. 47 cm lang, næsten altædende kragefugl med et karakteristisk hæst skrig

At beskrive en fugl som 15-38 cm lang, som det er gjort med biæderen, er mindre hensigtsmæssigt når definitionen er udformet til at beskrive et enkelt eksemplar. Størrelsesangivelsen går naturligvis på variationen inden for den biologiske gruppe. Til gengæld er sammenstillingen af det upræcise “ca.” ikke rigtig foreneligt med de meget præcise 47 cm der angives for kragen. En umiddelbart mere passende løsning ville være at bruge omtrentlige størrelsesangivelser fra almensproget: Rejen er et mindre krebsdyr, biæderen en mellemstor skrigefugl, og kragen er en mellemstor kragefugl.

I andre tilfælde risikerer beskrivelsen at få hvad Svensén (2004:275) kalder for “encyklopedisk slagsida”. Det sker når redaktøren i sin iver efter at viderebringe den viden som er opnået under researchen af ordet, overdriver detaljerigdommen. I DDO-red hedder det: “Den denotative betydningsbeskrivelse bør friholdes for encyklopædisk indhold” – en udmelding der nok er formuleret lidt vel kategorisk. Grænsen mellem ordbog og leksikon er som bekendt praktisk snarere end teoretisk funderet, og grænserne mellem dem derfor flydende.

Vi kan derfor også konstatere at det varierer hvor nøje redaktørerne har holdt sig til retningslinjerne. Ikke sjældent befinder redaktøren sig i et dilemma mellem en kortfattet definition som nærmer sig det intetsigende, og en længere forklaring der risikerer at blive for encyklopædisk detaljeret. Sammenlign følgende alternative muligheder:

langbold et boldspil (LDO 1991)

langbold boldspil med to hold hvor det ene holds spillere skiftes til at slå en bold ud over banen og løbe frem

til banens modsatte ende og tilbage igen samtidig med at det andet holds spillere prøver at ramme dem med bolden (DDO 2004)

Ud over det vanskelige i at finde en passende balance mellem kortfattet og informationsvægt skal man også være opmærksom på det praktiske forhold at mange encyklopædiske oplysninger hurtigt forældes. Tænk fx på områder som uddannelsessystemet eller den offentlige forvaltning, hvor både betegnelser og indhold har en begrænset levetid. Hvis man derfor beskriver disse forhold, bør man sikre sig at de pågældende artikler tjekkes for deres aktualitet med jævne mellemrum.

6. Brugerhensyn

I sig selv er det ikke muligt at nå frem til hvordan den optimale definition ser ud. Hvor lang den skal være og hvor informationstung, afhænger naturligvis af brugerens behov i konsultationssituationen og hvilke forudsætninger brugeren har for at forstå forklaringen. Den tendens vi har beskrevet, i retning af enkelhed og fokus på det typiske, er ganske vist muliggjort af de redskaber som er udviklet inden for korpuslingvistikken, men udviklingen er samtidig blevet drevet af især én type ordbøger: de engelske learners' dictionaries. Og hvis man overfører dette til nordiske modersmålsordbøger, har disse ikke nødvendigvis den samme primære målgruppe.

6.1. Hvem er brugerne?

DDO har traditionelt defineret sin brugergruppe bredt – og i hvert fald højst haft gruppen af lærnere med et andet modersmål end dansk som en sekundær målgruppe. Men hvem er det så der

faktisk er ordbogens brugere? Det får vi dels et alment indtryk af fra de henvendelser redaktionen modtager fra brugere, dels mere konkret fra en brugerundersøgelse vi gennemførte i efteråret 2011. Her er nogle udvalgte kommentarer:

det er beskrevet med en virkelig fint sprog som vi unge har lidt svært ved at forstå

sådan nogle som teenager fatter ikke altid måden det bliver skrevet på

flere farver og dansk man kan forstå jeg er altså kun 12 år

Skoleelever har det tilfælles med lørnere at de er bedst tjent med enkle forklaringer frem for grundige, og hvis denne målgruppe prioriteres, bør definitionernes enkelhed og sproglige forståelighed vægtes højere end indholdsmæssig grundighed og encyklopædiske detaljer. Men også den modsatte opfattelse kommer til udtryk:

Lidt fyldigere definitioner ville ikke være at foragte, a la ODS, hvis opslag dog på sin side er noget trættende at danne sig overblik over

Jeg kunne godt ønske mig en mulighed for en mere uddybende historisk/semantisk/osv forklaring på ord og vendinger. Måske en mulighed for at vælge 'den korte' og 'den lange' forklaring

Brugerne fra den sidste gruppe tilhører typisk "den oplyste offentlighed" der er veluddannede og jævnlige brugere af opslagsværker.

Dette blandede reaktionsmønster synes at bekræfte at brugergruppen for DDO er temmelig bredt sammensat, og måske endda

endnu bredere end man havde forestillet sig da endemålet var et trykt værk. Mange reaktioner viser at brugerne af hjemmesiden ofte kommer med helt andre forudsætninger og forventninger end trænede brugere af fx ODS.

Er løsningen så at have to eller flere ordbøger i én? Tanken er jo ikke ny, for eksempel har forlagene længe udgivet graduerede serier af trykte ordbøger til forskellige brugergrupper. Den svenske *Nationalencyklopedin* opererer med tre versioner af samme artikel (lång, kort, enkel), og *De Danske Netordbøger*, der bygger på funktionslærers opfattelser som de kommer til udtryk ved Center for Leksikografi i Aarhus, har hele fem forskellige visninger af data. I onlineversionen af DDO findes også en mulighed for en lettere tilgængelig visning af data, nemlig under fluebenet "Vis forkortet". Aktiveres det, ser brugeren en komprimeret version af artiklen, hvor kun de efter redaktionens skøn mest centrale oplysninger er medtaget. Desværre er det en mulighed der sjældent anvendes, givetvis fordi den kræver en ændring fra standardvisningen.

6.2. Brugertilpasning?

På baggrund af vores erfaring med dels logfilanalyser, dels den nævnte brugerundersøgelse er vi ikke helt så optimistiske med hensyn til brugertilpasning af data som vi tidligere har været (jf. Trap-Jensen 2010). Selvom vi stadig anser en fleksibel visning der er individuelt tilpasset brugernes behov, for en principielt rigtig løsning, kan vi ligesom andre konstatere at brugerne ikke formår at analysere egne behov og vælge den visning der passer til situationen.² Så længe det er tilfældet, er det nødvendigt at indrette visningen af data så de tilfredsstillende forskellige behov og forskellige brugere på samme tid. For at det virkelig skal lykkes, kræver det

2 Jævnfør Verlinde & Binon (2010:1150): "We believe attempts to customize the interface of a dictionary to look-up behaviour [...] cannot be very successful, as illustrated by the diversity of dictionary usages".

dels at teknik og design let får brugeren til at afprøve mulighederne, dels at data ikke bare genbruges i diverse kombinationer, men faktisk er kvalitativt forskellige svarende til behovet hos brugergrupperne. Og ser vi snævert på temaet betydningsbeskrivelser, bør man altså skrive mindst to definitioner: en kort og let forståelig samt en mere grundig og detaljeret. Ønsker man også at bruge data (semi)automatisk til sprogteknologiske formål, er der behov for en tredje, formel variant (jf. ANW).

Man kan opfatte denne diskussion som en del af en generel tendens inden for leksikografien i disse år: en tendens i retning af at samle leksikografiske data i større baser hvorfra forskellige delmængder kan udtrækkes og præsenteres som selvstændige leksikografiske produkter. En anden konsekvens af udviklingen er at de enkelte oplysninger skal kunne fungere selvstændigt, fx når ordforklaringer bruges som en integreret del af en e-bog eller i andre e-publikationer. DDO bærer i et vist omfang præg af at være tænkt til papirpublicering og til læsning i sammenhæng. Derfor er der en del underbetydninger af typen “denne befolkningsgruppes traditionelle, stærkt krydrede køkken” (cajun) eller “denne fisk brugt som madvare” (makrel, rødspætte, ørred m.fl.), som næppe kan forstås uden for sammenhængen med den overordnede betydning. På dette punkt bør der ske en revision af de pågældende artikler.

Der ligger således store udfordringer forude, og som altid vil de valgte prioriteringer være afhængige af økonomi. De Schryver (2003) skrev allerede for snart ti år siden om “Lexicographers’ Dreams in the Electronic-Dictionary Age”, men vi må konstatere at der fortsat er tale om drømme, og i virkelighedens verden er der kun resurser til at tage små skridt mod drømmeland.

Litteratur

Opslagsværker

- ANW = Algemeen Nederlands Woordenboek. <<http://anw.inl.nl>> (maj 2012).
- COBUILD (1987 og senere) = *Collins Cobuild English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.
- DDO (2003-05) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ddo>> (maj 2012).
- De Danske Netordbøger*. Center for Leksikografi. <www.ordbogen.com> (maj 2012).
- LDO (1991) = Pia Jarvad: *Politikens Lille Danske Ordbog*. København: Politikens Forlag A/S.
- MED = *Macmillan English Dictionary*. <<http://www.macmillan-dictionary.com>> (maj 2012).
- Molbech = Christian Molbech: *Dansk Ordbog*, 1. udgave 1833, 2. forbedrede og forøgede udgave 1859. København: Forlagt af den Gyldendalske Boghandling.
- Nationalencyklopedin. <www.ne.se> (maj 2012).
- NDO = *Nudansk Ordbog*. 2. udgave, 2001. København: Politikens Forlag. Online: <www.ordbogen.com> (maj 2012).
- ODS (1918-56) = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ods>> (maj 2012).
- SAOB (1898-) = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Gleerups förlag.
- Svensk ordbok* (1986). Göteborg: Språkdata och Esselte Studium AB.

Anden litteratur

- Dahlerup, Verner (1907): Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier* 1907, 65-78.
- DDO-red = DDO's upublicerede redaktionsregler.
- De Schryver, Gilles-Maurice (2003): Lexicographers' Dreams in the Electronic-Dictionary Age. I: *International Journal of Lexicography* 16(2), 143-199.
- Hanks, Patrick (2000): Contributions of Lexicography and Corpus Linguistics to a Theory of Language Performance. I: Ulrich Heid, Stefan Evert, Egbert Lehmann & Christian Rohrer (eds.): *EURALEX 2000 Proceedings*. Stuttgart: University of Stuttgart, 3-13.
- Hjorth, Poul Lindegård (1983): *Danske ordbøgers historie*. DSLs præsentationshæfte nr. 12. København: C.A. Reitzels Boghandel A-S.
- Hovmark, Henrik (2012): Betydningsbeskrivelse og prototype-teori. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things – What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The Chicago University Press.
- Nikula, Kristina (2012): Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).
- Pedersen, Bolette S., Sanni Nimb, Jørg Asmussen, Nicolai Hartvig Sørensen, Lars Trap-Jensen, Henrik Lorentzen (2009): DanNet: the challenge of compiling a wordnet for Danish by reusing a monolingual dictionary. I: *Language Resources and Evaluation*, Volume 43, Number 3 / September, 2009, 269-299.
- Rundell, Michael (2006): More than One Way to Skin a Cat: Why Full-Sentence Definitions Have not Been Universally Adopted. I: Elisa Corino, Carla Marelllo, Cristina Onesti (eds.): *Proceedings of 12th EURALEX International Congress*. Alessandria: Edizioni Dell'Orso, 323-337.

- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Trap-Jensen, Lars (2010): One, Two, Many: Customization and User Profiles in Internet Dictionaries. I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (eds.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress (Leeuwarden, 6-10 July 2010)*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1133-1141.
- Verlinde, Serge & Jean Binon (2010): Monitoring Dictionary Use in the Electronic Age. I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (eds.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress (Leeuwarden, 6-10 July 2010)*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1144-1151.

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Detta nummer av LexicoNordica har betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker som huvudtema. Temat är centralt inom lexikografen eftersom arbetet med att identifiera och i nästa steg beskriva betydelsen eller betydelseerna hos en lexikalisk enhet är en viktig del av det praktiska lexikografiska arbetet.

Utöver de inledande tematiska bidragen innehåller tidskriften också ett icke-tematiskt bidrag, ett antal recensioner av lexikografiska produkter och metalexikografiska verk samt några rapporter och meddelanden om bl.a. avhållna och kommande konferenser.

Arbeten som önskas recenserade skickas eller anmäls till tidskriftens huvudredaktörer eller till någon av medlemmarna i redaktionskommittén.

LexicoNordica

Utgiven av

Nordiska föreningen för lexikografi (NFL)

Trycks med stöd av

Nordplus Nordiska språk

Tidskriften kommer ut varje år i november
och kostar NOK 250
för icke-medlemmar av Nordiska föreningen
för lexikografi.

Tidskriften kan beställas från:

NFL/Rikke Hauge

Språkrådet

Postboks 8107 Dep

NO-0032 Oslo

Tel. +47 22541973

E-post: rikke.hauge@sprakradet.no

- 1 · 1994 Nordiska ordböcker i ett samhällsperspektiv
- 2 · 1995 Grammatik i bilingvala nordiska ordböcker
- 3 · 1996 Korpusbaserad lexikografi i Norden
- 4 · 1997 Ordböcker om små språk i Norden
- 5 · 1998 Facklexikografi i Norden
- 6 · 1999 Invandrarordböcker i Norden
- 7 · 2000 Nordiska lexikografiska traditioner
- 8 · 2001 Ordböcker mellan de nordiska språken
- 9 · 2002 Språknormering i nordiska ordböcker
- 10 · 2003 Ordbokskritik i Norden
- 11 · 2004 Bilingval lexikografi i Norden
- 12 · 2005 Elektroniska ordböcker i Norden
- 13 · 2006 Historiska ordböcker i Norden
- 14 · 2007 Lexikon och encyklopedier i Norden
- 15 · 2008 Ordboksanvändning i Norden
- 16 · 2009 Ordförbindelser i nordiska ordböcker
- 17 · 2010 Lexikografi och språkteknologi i Norden
- 18 · 2011 Onomasiologiska ordböcker i Norden
- 19 · 2012 Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker